

KRIMINALITETSUTVECKLINGEN I SVERIGE 1950 - 1982 – TENDENSER OCH FÖRKLARINGAR

AV BO SVENSSON

Statistikens tillförlitlighet

I USA redovisar FBI år från år ständigt stigande siffror över den polisanmälda brottsligheten. Misstron mot denna statistik är emellertid utbredd. För att få ett annat mått på brottslighetens omfattning och utveckling har man i USA genomfört ett flertal mycket omfattande offerundersökningar, där man har frågat befolkningen om de utsatts för brott under viss tid. Resultatet av dessa undersökningar har inte gett stöd för uppfattningen att brottsligheten ständigt ökar. Intrycket är i stället att utvecklingen stagnerat.

I England har man liknande erfarenheter. Polisstatistiken redovisar ständiga öknings. Home Office har nu genomfört en mycket omfattande offerundersökning och planerar fler. Man ifrågasätter polisstatistiken och vill skapa ett kompletterande mått på brottslighetens omfattning och utveckling.

I Sverige är det ingen som ifrågasätter polisstatistiken på samma sätt. Den förhärskande uppfattningen är i stället att den polisanmälda brottsligheten utgör ett bättre mått på den verkliga brottslighetens omfattning och utveckling än andra tillgängliga uppgifter. Det kan vara riktigt men det innebär ingalunda att polisstatistiken är något bra mått.

De flesta brott kommer nämligen inte till polisens kännedom. Förhållandet emellan den verkliga och den anmälda brottsligheten, det s k mörktalet, växlar från brott till brott och kan också variera över tid. Synliga brott, t ex flygplanskapning, polisanmäls alltid, osynliga brott som narkotikabrott, ekonomiska brott och trafikbrott sällan. Skadans storlek spelar roll; mord, dråp, bank- och postrån o l anmäls praktiskt taget alltid, ofredande, snatteri och åverkan sällan. Känner gärningsman och offer varandra minskar anmälningsbenägenheten; stöld inom familjen (bodräkt) anmäls sällan, våldtäkt i äktenskapet likaså medan inbrottsstöld och överfallsvåldtäkt vanligen anmäls.

Narkotikabrott, ekonomiska brott, trafikbrott och andra brott där ingen enskild drabbas direkt, s k offerlösa brott, uppdagas väsentligen genom myndigheternas insatser. Hur myndigheternas resurser fördelas påverkar således den registrerade brottsligheten; fler trafikkontroller ger fler rattfyllerister i statistiken.

Man bör således vara medveten om att den bild som tecknas i det följande om brottsligheten i Sverige under de senaste 30 åren bygger på en statistik som har uppenbara svagheter.

Man bör också vara medveten om att statistiken innehåller normala fluktuationer som inte låter sig föras tillbaka till bestämda orsaker. Kriminologer som lockas att »förklara« förändringar från ett år till ett annat löper stora risker. Historien uppvisar många exempel på mer eller mindre sofistikerade kriminologiska förklaringar till vad som senare visar sig vara t ex misstag i statistikföringen eller t o m rena tryckfel.

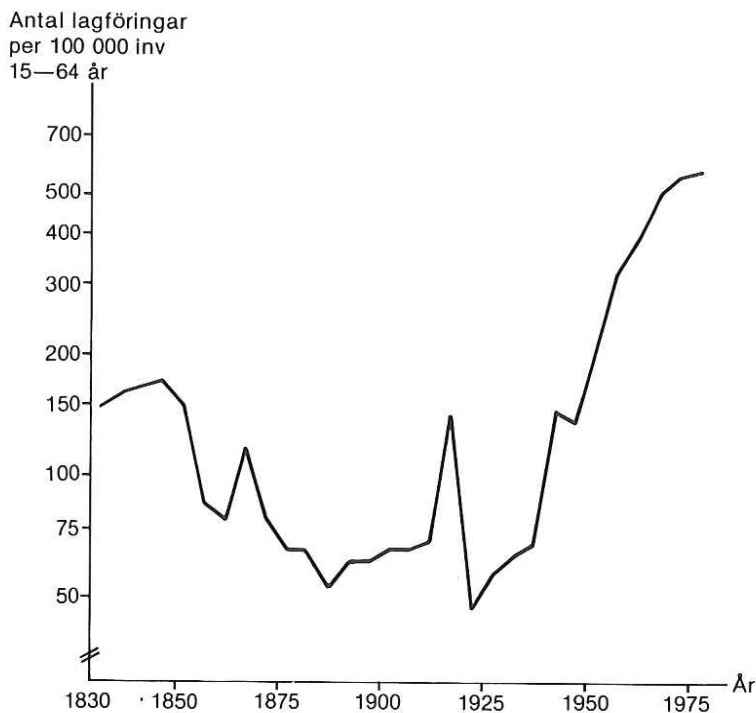
I det följande redovisas därför de stora trenderna och de förklaringar som kan knytas till dem. Främställningen har dessutom begränsats till fyra kriminalpolitiska huvudområden. Det gäller två traditionella brott, nämligen förmögenhetsbrott och våldsbrott, och två moderna brott, nämligen narkotikabrott och ekonomiska brott.

Förmögenhetsbrotten

Nära 90 % av alla polisregistrerade brott mot brottsbalken (BrB) gäller stöld, rån och andra tillgreppsbrott (8 kap BrB), bedrägeri och annan oredlighet (9 kap BrB), förskingring och annan trolöshet (10 kap BrB), gäldenärsbrott (11 kap BrB) och skadegörelsebrott (12 kap BrB). De brottstyper som har ökat snabbast under perioden är rån och skadegörelse. År 1982 anmäldes drygt 18 gånger fler rånbrott än år 1950, och nästan 14 gånger fler skadegörelsebrott. Den antalsmässigt dominerande brottstypen är dock stöld som utgjorde 63 % av alla polisregistrerade brottsbalksbrott år 1982. Stöldbrottsligheten har enligt statistiken ökat 4-5 gånger under perioden. Vad ligger bakom den utvecklingen?

För att besvara den frågan kan det vara lämpligt att vidga perspektivet och studera stölderna över en längre period. Det finns ingen riksomfattande statistik över polisanmälda brott för tiden före år 1950. Däremot finns det statistik sedan år 1831 över straffade personer. Den statistiken ger en grov bild också av brottsligheten. Utvecklingen vad gäller tillgreppsbrott framgår av nedanstående figur 1.

Man kan konstatera att antalet personer som har straffats för stöld har varierat kraftigt under de gångna 150 åren. Om man bortser från perioden 1915-1925 som präglas av första världskrigets nöd och en ny alkoholpolitik (motboken infördes 1914 och folkomröstningen i alkoholfrågan hölls 1923) har huvudtendensen för lagföringarna på 1900-talet formen av en S-kurva. Utvecklingen startar långsamt, ökar under mellankrigstiden, går som snabbast under 1950-talet då den också når sin vändpunkt för att fortsätta i en långsammare takt på 1960-talet. Om detta är en korrekt återspeglning av den verkliga utvecklingen pekar prognosen med oförändrad kriminalpolitik mot en utplaning och en relativt stabil nivå för lagföringar för stöld under 1980-talet.

Figur 1. Lagföringar för tillgrepsbrott 1831-1980, 5 års medeltal. Logaritmisk skala.
Källa: von Hofer & Tham: Stöld i Sverige 1831-1980.

Uppenbarligen måste denna utveckling sättas i samband med stora samhällsförändringar, som framför allt har inneburit ett ökat utbud av varor för privat konsumtion. Antalet stöldbegärliga objekt har helt enkelt ökat enormt. Med bättre teknik har många av dessa objekt också blivit mindre och lättare att stjäla – transistoriseringen av radio- och TV-apparater är ett exempel, chipsen inom datorindustrin ett annat.

Men att det helt enkelt finns mer att stjäla försvagar i sig också den sociala kontrollen i vid mening. Ökad tillgång innebär att varornas sociala värde minskar i betydelse, eftersom det blir så mycket lättare att ersätta dem. Bevakningen, skyddsanordningarna minskar och de sociala reaktionerna mot stöld avtar. Kontrollen och tillfällesstrukturen påverkar varandra ömsesidigt.

Skall man ange några särskilda omständigheter som anses ha försvagat den sociala kontrollen bör man först nämna flykten från det täta samhället på landsbygden in i tätorternas anonymitet. Ju fler människor per kvadratkilometer ju högre kriminalitet.

Utvecklingen har också inneburit att medborgarna tvingas lämna sina tillhörigheter utan tillsyn. I dag beräknas 70 procent av alla vuxna kvinnor förvärvsarbeta utom hemmet. Dubbelarbetande makar och ensamstående med förvärvsarbete innebär att lägenheten står tom hela dagen. Att vara tjuv i dagens Sverige har blivit ett 8-17-jobb.

En del av den allmänna välfärden har tagits ut i form av sommarstugor som står utan tillsyn kanske 300 dagar om året. Och när de är bebodda står stads-lägenheten tom. Stockholmspolisens inbrottsrotel har högsäsong när stockholmarna återvänder från semestern och finner lägenheten plundrad.

Vår välfärd har vunnits bl a genom en hårt driven rationalisering som inneburit att stora personalkategorier har reducerats eller försvunnit helt. De fyllde bl a en viktig brottsförebyggande funktion. Vi har t ex fått självbetjäning i dagligvaruhandeln. Trots i stort sett samma kundkrets är det stor skillnad på butikssnatteriets omfattning vid systembolagets gammaldags överdiskförsäljning och dagens chockexponerade varor i snabbköpen.

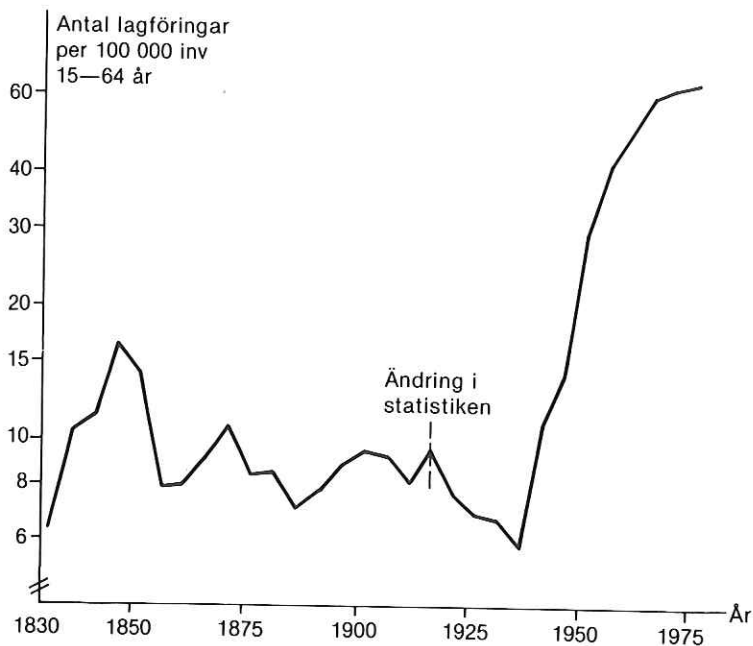
Att den sociala kontrollen sviktar i dagens Sverige får också tillskrivas en allmänt ökad rörlighet. De förbättrade kommunikationerna och inte minst den egna bilen har inneburit enormt ökade möjligheter att begå brott. Tillgrepp av bil, ur bil och med bil är utomordentligt vanliga.

Sist men inte minst bör nämnas familjens förändrade ställning. Föräldrarna har fått mindre möjligheter att påverka sina barns utveckling helt enkelt därför att de tillbringar allt mindre tid tillsammans. Samtidigt har föräldrarna förlorat möjligheterna att kontrollera vad barnen har för sig. Den kraftigt ökade ungdomsbrottsligheten under efterkrigstiden får ses mot denna bakgrund.

De strukturförändringar som nu har redovisats räcker för att förklara stöldbrottslighetens utveckling. Det är knappast nödvändigt att dessutom göra antaganden om att människorna i gemen har blivit mera »stöldbena» än tidigare eller att individerna eljest fått förändrade personliga egenskaper.

I sammanhanget skall dock påpekas att en liten grupp »yrkeskriminella» tycks svara för en icke obetydlig del av den totala stöldbrottsligheten. För dem kan delvis andra förklaringar till utvecklingen gälla. Utvecklingen av lagföringar för upprepade stölder framgår av nedanstående figur 2.

Den abrupta förändringen vid ingången till 1940-talet har av vissa forskare satts i samband med förändringar på arbetsmarknaden. Tendenser till en minskad yrkesverksamhet bland män finns under mellankrigstiden och förstärks efter hand. Framför allt är det de okvalificerade arbetena som försvinner. På 1940-talet inleds en rationalisering av jordbruket som leder till en kraftig reduktion av antalet lantarbetare. Också andra delar av näringslivet strukturrationaliseras och prestationskraven höjs fortlöpande. Utbildad arbetskraft behövs i allt mindre utsträckning. Samtidigt ökar utbudet av arbetskraft genom invandring-

Figur 2. Lagföringar för upprepade tillgreppsbrott 1832-1980, 5 års medeltal. Logaritmisk skala.

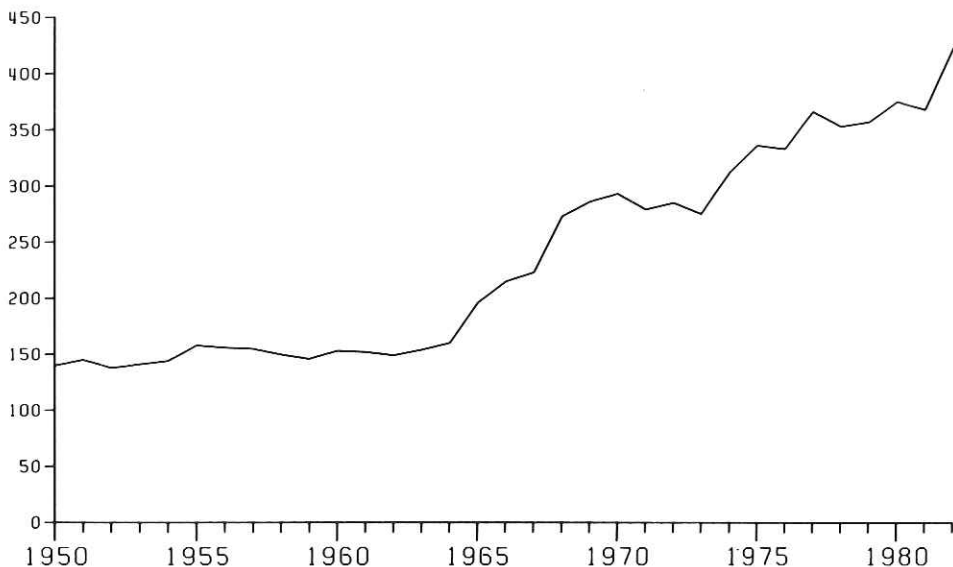
Källa: von Hofer & Tham: Stöld i Sverige 1831-1980.

en, som tar fart redan under andra världskriget, i form av flyktingar som söker sig hit. Senare ersätts flyktinginvandringen av en organiserad arbetskraftsimport på 1950 och 1960-talen. De som först märker av den kärvare arbetsmarknaden är en extremgrupp, nämligen de som straffats upprepade gånger för brott. Det är deras försämrade position på arbetsmarknaden som avspeglas i de drastiskt ökade återfallssiffrorna.

Denna teori kan ifrågasättas med hänsyn bl a till att den välståndsutveckling som inleds efter andra världskriget bör ha kommit också återfallsförbrytarna till del. Oavsett orsaken kan man emellertid konstatera att antalet lagföringar för upprepade tillgreppsbrott har ökat drastiskt under efterkrigstiden, vilket ger stöd för den i det följande diskuterade teorin om framväxten av en kriminell subkultur i Sverige.

Våldsbrotten

Mord, dråp och misshandel har ökat under de senaste 30 åren. Utvecklingen framgår av nedanstående figur 3.

Figur 3. Antal anmälda våldsbrott (mord, dråp och misshandel) per 100.000 inv över 15 år 1950-1982.

Källa: Brottsutvecklingen – lägesrapport 1983.

Ökningen 1965-1968 kan ha påverkats av nya anmälnings- och statistikrutiner som infördes år 1965 och 1968. 1982 års siffror påverkas troligen också av att misshandel på enskild plats inte längre är ett angivelsebrott. Man kan med hänsyn härtill sammanfatta utvecklingen i två perioder. Under åren 1950-1964 ligger våldsbrottsligheten på en konstant nivå, under åren 1968-1981 ökar den med 40 procent. Vad ligger bakom denna ökning?

Finns det till att börja med anledning att tro att fler i vårt land än tidigare är beredda att gripa till våld? Rent demografiskt finns det inte anledning att räkna med det. Befolkningen under den andra perioden, 1968-1981, är genomsnittligt äldre än under den första, när 1940-talets stora barnkullar var i sin mest våldsaktiva ålder.

Men TV och andra massmedier har kanske nu fått en starkare ställning i det svenska samhället och gett en ny generation svenskar modeller för konfliktlösning som innebär ökat våld? Har de allt hårdare tagen i ishockey och andra kampsportar kanske verkat i samma riktning? Lär vi de unga att våld är legitimt?

Svaret måste bli nej. Utmärkande för utvecklingen under lång tid är i stället att samhället i stigande grad ställer sig avvisande till allt våld. Under 1950-talet avskaffades sålunda lärarens rätt att aga sina elever, under 1960-talet förlorade föräldrarna rätten att aga sina barn och under 1970-talet underströks agaförbudet genom en särskild bestämmelse i föräldrabalken. Den intensiva debatten i vårt land om barn- och kvinnomisshandel samt videovåld är uttryck för samma sak, diskussionen om förbud mot försäljning av krigsleksaker likaså. Vi tolererar i allt mindre utsträckning våld och samhället sätter bestämda gränser också för det fiktiva våldet. Vi har filmcensur, särskilda regler för visning av våld i TV och en särskild lagstiftning mot videovåld. Det våld som föranleder ingripanden av polis låter sig inte heller enkelt förklaras med att gärningsmannen av sina föräldrar och andra uppfostrats till att lösa konflikter med våld eller lärt sig det genom TV och andra massmedia.

Däremot är det uppenbart att vissa våldsamma beteenden är »inlärda« och får ökad spridning genom massmedias bevakning. Det gäller sådana saker som gatukravaller t ex kring Lucia och Nyår, husockupationer o l. Det är emellertid tveksamt om denna typ av våld har ökat. Mitt intryck är snarare att åren kring slutet av 1960- och början 1970-talet var den tid då sådana beteenden florerade. Studentoroligheterna år 1968 är ett exempel på detta. I dag är situationen lugnare även om t ex läktarvåldet kring idrottsarenorna otvivelaktigt är ett problem.

Men kanske har våldet ökat därför att fler människor än tidigare genom samhällsförhållanden blir så frustrerade att de inte längre kan behärska sig när någonting går dem emot utan tillgriper våld? Det kan naturligtvis inte uteslutas – det moderna samhället ställer stora krav på medborgarna. Svårigheten med frustrationsteorin är emellertid bl a att vad som är frustrerande för den ene är normalt för den andre. Det är därför nära nog omöjligt att belägga teorin empiriskt. Allmänt kan man också notera att Sverige under efterkrigstiden haft en allmän välfärdsökning utan tidigare motstycke i vårt lands historia. Det är svårt att tro att denna ökade välfärd – som bl a har tagits ut i form av kortare arbetstid, bättre bostäder etc – inte har mer än väl kompenserat för de uppoffringar i form av frustrerande skift- och dubbelarbete, flyttningar etc som utgör priset för utvecklingen.

Även om människor i allmänhet sålunda knappast kan antas vara mer frustrerade i dag än för 30 år sedan kan man emellertid tänka sig att vissa grupper av befolkningen har kommit i kläm genom samhällets förändringar och att dessa grupper svarar för åtminstone en del av det ökade våldet.

Psykologer har sålunda hävdats att kärnfamiljens upplösning som en följd av bl a bättre preventivmedel och ökad jämställdhet mellan könen innebär särskilda risker för barnen. Dessa upptäcker tidigt att personer i omgivningen som

de tyr sig till – föräldrar, syskon, barn och personal på daghemmet etc – ofta försvinner på grund av skilsmässa, allmän personalomsättning, flyttning m m och att de känslor som barnen investerat i dem därmed går förlorade. Barnen reagerar med ökad försiktighet. De vågar inte längre gå in i djupare känslomässiga engagemang av rädsla för att bli svikna på nytt. I stället lägger de an på mera ytliga relationer och blir så småningom oförmögna till ett djupare engagemang i andra människor. Dessa »Aniara-människor« blir därmed okänsliga t ex för andra människors lidande och kan följaktligen enligt teorin bli mera benägna att begå brott inkl våld för att tillgodose sina egna omedelbara behov.

I förlängningen av denna teori, som inte har belagts empiriskt, ligger framväxten av en kriminell subkultur som bärs upp av bl a dessa välfärdens olycksbarn. Uppkomsten av en sådan grupp yrkeskriminella kan också ha främjats av att Sverige utvecklats till ett konsumistiskt samhälle med en omfattande förmögenhetsbrottslighet. Det finns sålunda forskare som hävdar att den ökande förmögenhetsbrottsligheten leder till ökad våldsbrottslighet genom den kriminella subkultur som tjuvarna utvecklar.

Utmärkande för denna subkultur, som torde omfattas av uppskattningsvis 10 000-20 000 personer i hela landet, är bl a ett stort bruk av alkohol och narkotika. Drogmissbruket får sannolikt tillskrivas samma bakomliggande faktorer, framför allt personliga egenskaper och brister i uppväxtmiljön, som också ligger bakom kriminaliteten, men i likhet med vad som gäller för förmögenhetsbrotten så ökar drogmissbruket våldskriminaliteten.

När det gäller narkotika är det visserligen omtvistat och inte bevisat att narkotikarus skulle alstra våld. Men narkotika är ett åtråvärt och dyrt njutningsmedel. Det är sannolikt att den illegala hanteringen av narkotika ger upphov till en hel del internt våld, t ex så att narkotikalangare rånas på narkotika eller pengar, blir misshandlad för att han inte har redovisat för försäld narkotika etc. Men detta våld kommer endast undantagsvis till polisens kännedom. Förhållandena är ju sådana att offret knappast kan vända sig till polisen eftersom han då själv riskerar straff för narkotikabrott e l.

I motsats till narkotikan spelar alkoholen en stor roll för våldsbrottsligheten. Alkohol skapar vissa psykiska tillstånd som innebär ökade risker för att den berusade skall begå eller bli offer för våldsbrott och för att de fysiska skadorna skall bli stora. Den polisanmälda våldsbrottsligheten präglas av berusade gärningsmän och vid nästan vartannat våldsbrott finner man ett berusat offer.

Utvecklingen på alkoholområdet har också fram till de senaste åren präglats av en ökad alkoholkonsumtion. Den allmänt stigande levnadsnivån som har givit medborgarna råd att köpa mer alkohol än tidigare generationer har lett till nya dryckesmönster. Absolutisterna blir allt färre, allt större befolkningsgrupper brukar alkohol. Avskaffande av motboken år 1955 och utbyggnaden av ett ge-

nerellt socialförsäkringssystem har enligt vissa forskare dessutom inneburit att samhället inte längre kan avskära alkoholproblematikerna från alkohol. Som en följd av detta har antalet alkoholister ökat. Möjligen har gruppen dessutom fått ett tillskott av kriminellt aktiva alkoholproblematiker som en följd bl a av den öppna nordiska arbetsmarknaden.

De gärningsmannaorienterade teorier om orsakerna till det ökade våldet som har framförts nu kan kanske förklara delar av våldsökningen, men det är samtidigt enkelt att ifrågasätta dem. Några riktigt bra förklaringar på hela problemet ger de inte. Då är det mera fruktbart att studera våldet i ett socialekologiskt perspektiv och ta sin utgångspunkt i de situationer där våldsbrotten utlöses.

Våld i bostäder föregås ofta av relationskonflikter. De inblandade känner vanligtvis varandra väl. Hustru- och barnmisshandel sker t ex nästan enbart i bostäder. Majoriteten av offren är kvinnor. De inblandade är genomsnittligt äldre än i andra våldsfall och sociala problem förekommer ofta. Koncentrationer finns till s k sociala problemområden i städernas ytterområden.

Det våld som sker utom bostäder, gatufridsvåldet, är starkt koncentrerat till städernas centrumområden och sker ofta på kvällstid, särskilt på fredags- och lördagskvällar. Våldet hör nära samman med nöjeslivet. Gärningsmän och offren är oftast flyktigt bekanta eller obekanta. Offren är sällan kvinnor. Situationskonflikter föregår ofta brotten. Men även antastning och avvisingar/omhändertagande är vanliga situationer som föregår våldet. Rena oprovocerade överfall utgör en mycket liten del av dessa fall.

Offer för misshandel i tjänsten återfinns i de flesta yrken som har anknytning till nöjeslivet. Det är anställda på restauranger och andra näringsställen, bussförare och andra som transporterar människor till och från nöjeslokaler, ordningsvakter och polis som bl a har till uppgift att kontrollera deltagare i nöjeslivet, anställda i akutsjukvården som kommer i kontakt med skadeverkningar av nöjesliv, m fl. I sammanhanget är det viktigt att framhålla berusningens stora betydelse i nöjeslivet.

Avslutningsvis skall nämnas att frågan om alkoholens betydelse för våldsbrottsligheten har fått förnyad aktualitet under de allra senaste åren. Det är visserligen väl dokumenterat att en stor del av de inblandade i våldsbrott är alkoholpåverkade. Den svenska forskning som finns pekar på att 70-80 procent av gärningsmännen och 40-50 procent av offren är alkoholpåverkade vid våldstillfället.

Alkoholkonsumtionen har också under en längre period relativt väl följt våldsbrottslighetens utveckling. Från mitten av 1970-talet har emellertid våldsnivån fortsatt stiga medan alkoholkonsumtionen sjunkit. Något enkelt samband mellan alkoholkonsumtionsnivå och våldsbrottsnivå tycks således inte finnas. Det är ju också så att endast en mycket liten del av alla tillfällen då berusning förekommer resulterar i våld.

Narkotikabrotten

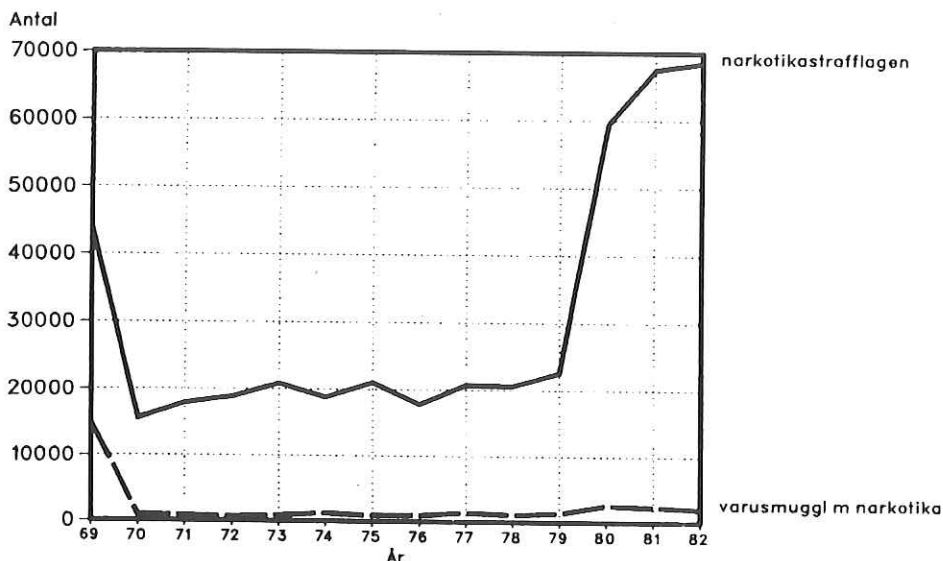
Som tonåring i 1950-talets Göteborg hörde jag ofta talas om att det fanns narkotika att köpa på vissa jazzklubbar. Saken diskuterades livligt i kamratkretsen men såvitt jag vet kom ingen av oss över någon narkotika. För min generation var alkoholen den drog som räknades. Motbokens avskaffande den 1 oktober 1955, den svenska oktoberrevolutionen, dominerade helt den drogpolitiska debatten under många år.

Det är möjligt att denna fixering vid alkoholen gjorde att de ansvariga myndigheterna inte var fullt medvetna om att narkotikamissbruket var i tillväxt. Uppvaknandet kom vid mitten av 1960-talet och utlöste en rad åtgärder. Sverige, som dittills saknat en särskild strafflagstiftning mot narkotikalangning, fick nu en särskild narkotikastrafflag som trädde i kraft den 1 april 1968. Den innebar bl a en straffskärpning jämfört med den tidigare ordningen så att maximistraffet för (grovt) narkotikabrott höjdes från ett till fyra år. Året därpå höjdes straffmaximum till sex år och ytterligare tre år senare, år 1972, höjdes straffmaximum till nuvarande tio år. Samtidigt skedde en ytterligare straffskärpning genom att den som ådömts ett långt fängelsestraff för grovt narkotikabrott inte längre skulle frigges efter halva strafftiden utan först när han avtjänat två tredjedelar av straffet. Narkotikan hade blivit en ödesfråga för svenska folket och inga medel sparades för att driva tillbaka narkotikamissbruket.

1968 års narkotikalagstiftning följdes upp med synnerligen kraftfulla polisinsatser år 1969. När polisinsatserna emellertid efter kort tid trappades ner igen föll antalet registrerade brott drastiskt, från nära 44 000 brott mot narkotikastrafflagen (NSL) och narkotikaförordningen år 1969 till omkring 15 600 NSL-brott år 1970. Antalet registrerade narkotikabrott ökade därefter något för att stagnera under andra hälften av 1970-talet på ca 20 500 NSL-brott. Utvecklingen framgår av nedanstående figur 4.

Narkotikapolitiken under 1970-talet präglades av tanken att man skulle gå hårt åt de stora narkotikahajarna men erbjuda missbrukaren på gräsrotsnivå vård i stället för straff. I enlighet härmed utfärdade riksåklagaren anvisningar som tolkades så att åtal kunde underlåtas när det gällde t ex innehav för eget bruk av cannabis motsvarande någon veckas förbrukning. Dessa anvisningar påverkade även polisens insatser. Polisen är inte så intresserad av att lägga ner resurser på brott som inte föranleder åtal.

Som utvecklas i det följande finns det mycket lite som tyder på att narkotikamissbruket har ökat i vårt land sedan mitten av 1970-talet. Det politiska trycket i narkotikafrågan var emellertid oförändrat högt under hela 1970-talet och ledde till att en av grundtankarna i narkotikapolitiken, nämligen vård i stället för straff åt de små missbrukarna, omprövades. Ett första tecken på att något var på gång är en påtaglig nedgång i antalet åtalsunderlåtelser för NSL-brott år

Figur 4. Narkotikabrott 1969-1982.

Källa: Narkotikautvecklingen 1983.

1979 jämfört med föregående år. Samtidigt ökar antalet registrerade NSL-brott med 10 %. Polisen visar ökat intresse för gatulangningen.

Den nya narkotikapolitiken kommer till fullt uttryck i 1980 års riksåklagar-cirkulär. Enligt de nya riktlinjerna skall man begränsa antalet åtalsunderlåtelse till fall som avser endast innehav för eget bruk av vad som uppgår till eller motsvarar högst en rökbit cannabisharts eller en dos centralstimulantia (0,75 - 1 gram cannabis resp 0,1 - 0,2 gram centralstimulantia). I sammanhanget skall också nämnas att straffminimum för grovt narkotikabrott år 1981 höjdes till två år. Samtidigt höjdes maximum för (enkelt) narkotikabrott till tre år. Statsmakterna markerade ytterligare sin repressiva inställning i narkotikafrågan.

Riksåklagarens nya anvisningar följdes upp med mycket kraftiga polisinsatser mot gatulangningen. Resultatet kan avläsas i ovanstående figur 4. År 1980 registrerades 59 400 NSL-brott, en ökning med 163 % jämfört med året innan.

Under de följande två åren har polisens insatser varit lika intensiva och man kan konstatera att 1982 års siffra, 68 500 NSL-brott ligger 232 % högre än 1978 års (20 600). Samtidigt finns det ingenting som tyder på att narkotikamissbruket skulle ha ökat under samma tid. Vad är det egentligen som har hänt?

Först och främst har polisen fått förstärkta resurser för narkotikabekämpning och dessutom allmänt prioriterat insatserna mot gatulangningen högre än tidigare. Fler poliser upptäcker fler brott.

Vidare innebar de nya anvisningarna från riksåklagaren att innehav av mer än en rökbit cannabis men högst någon veckas ranson numera föranleder åtal och därmed polisingripande. Det är i praktiken en utvidgning av det straffbara området. 1982 års narkotikastatistik innehåller många små narkotikainnehav och överlåtelser som tidigare inte behandlades som brott.

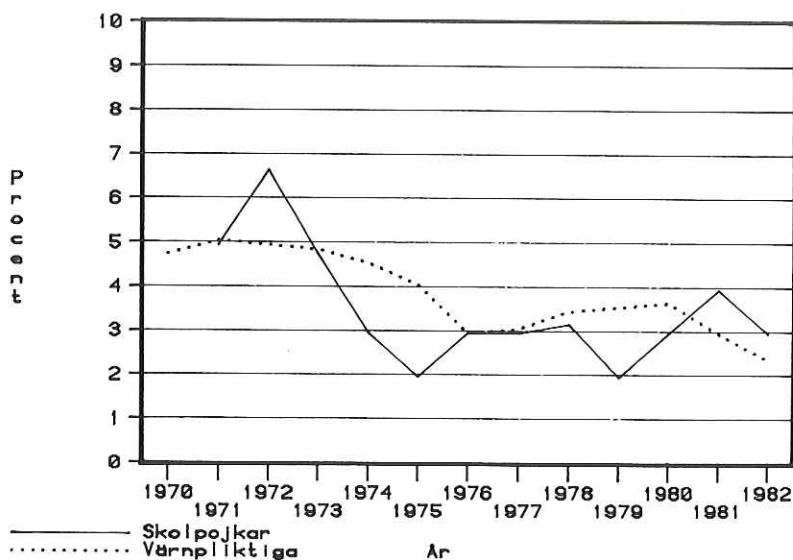
Polisen tycks i första hand ta sig av ett gammalt välkänt (troligen missbrukar)klientel, som grips oftare nu än tidigare. Medan 20 600 NSL-brott år 1978 fördelade sig på 3 800 misstänkta personer (4,9 brott per person), är motsvarande siffror för år 1982 68 500 och 7 500 (8,6 brott per person). Man skall dock inte bortse från att det totalt sett rör sig om en fördubbling av antalet misstänkta personer.

Ökningen av antalet brott per misstänkt gör att man kan misstänka att polisen i högre grad än tidigare ägnar sig åt s k serieuppklaring i dessa narkotikamål. Det innebär att man försöker utreda tidigare innehav eller överlåtelse av narkotika som har förbrukats. Som stöd för den misstanken kan dessutom nämnas att i Märsta polisdistrikt registrerades år 1980 29 NSL-brott fördelade på 40 misstänkta personer. År 1982 registrerades i samma distrikt inte mindre än 2 314 sådana brott fördelade på 48 personer. 1982 års siffror avser innehav av narkotika så långt tillbaka i tiden som år 1978. I Nacka polisdistrikt registrerade man år 1982 på motsvarande sätt en enda person för 3 378 NSL-brott. Inte underligt då att statistiken visar på väldiga öknings i narkotikabrottsligheten.

Satsningarna på narkotikabrottsligheten har naturligt nog resulterat i ett ökat antal frihetsstraff för NSL-brott. Sålunda ådömdes frihetsstraff för NSL-brott (huvudbrott) i 508 fall år 1978. Motsvarande siffra för år 1982 är 1 356. Ökningen torde i två fall av tre gälla korta fängelsestraff upp till 6 månader och avse framför allt olovlig befatning med cannabis. Ungefär 2/3 av ökningen faller på personer i åldrarna 25-39 år.

Har då den våldsamma satsningen på att bekämpa narkotikabrottsligheten givit resultat i den meningen att narkotikamissbruket i vårt land har blivit lägre än det annars hade varit? Frågan är givetvis omöjlig att besvara. Ingen vet hur utvecklingen annars hade gestaltat sig. Men det bör ändå vara tillåtet att sätta några frågetecken beträffande den förda politiken.

När myndigheterna fick upp ögonen för narkotikafrågan vid mitten av 1960-talet tillsattes narkomanvårdskommittén som, låt vara som det förefaller på lösa grunder, uppskattade antalet tunga narkotikamissbrukare i Sverige år 1967 till ca 10 000. Drygt tio år senare beräknade utredningen om narkotikamissbrukets omfattning (UNO) att antalet tunga narkotikamissbrukare i hela

Figur 5. Aktuellt missbruk (använt narkotika den senaste månaden) för elever (pojkar 9:e klass) och värnpliktsinskrivna 1970-1982.

landet årsskiftet 1978-1979 uppgick till mellan 10 000 och 14 000. Vid utgången av år 1983 räknar man ganska allmänt med att problemet har samma storleksordning, dvs 10 000-14 000 tunga missbrukare i hela landet.

Om det tunga missbruket sålunda inte har låtit sig påverkas mera påtagligt, hur är det då med det mera tillfälliga missbruket?

Det tunga missbruket är inte lätt att mäta, det tillfälliga är naturligt nog ännu svårare att få grepp om. Utan att gå in i en metoddiskussion vill jag återropa de frekvensundersökningar som sedan lång tid företas i Sverige bland skolungdom och värnpliktiga. De är inte invändningsfria men utgör enligt min mening den bästa indikationen på utvecklingen av tillfällighetsmissbruket som vi har f n. Utvecklingen framgår av ovanstående figur 5.

Det intryck som figuren förmedlar är att det tillfälliga, framför allt cannabismissbruket, blomstrade vid slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Det var en tid som präglades av studentoroligheterna 1968, vilda strejker, fångarnas kamp för förhandlingsrätt, ett allmänt ifrågasättande av etablerade värden. Man tog intryck av en internationell hippiekultur, »flower power« var valspråket för dagen och väletablerade pop-grupper som bl a Beatles väckte intresse för orientalisk mystik och sinnesförhöjande droger. Med oljekrisen 1973 och det kärvarare ekonomiska klimat som följde var festen snabbt över. Intresset för orientalisk

mystik avlöses i hela västerlandet av ett påtagligt intresse för den egna kroppen. Jogging, bodybuilding, gymping blir mode. Kroppsfixeringen går dåligt att förena med droggkultur. Alkohol försäljningen och tobaksrökningen minskar, säkert också som en följd av sänkta reallöner för stora befolkningsgrupper. Också lusten att pröva narkotika minskar och ligger stadigt sedan mitten av 1970-talet.

Det är i detta perspektiv man skall se myndigheternas insatser mot narkotikamissbruket i vårt land. Från och med mitten av 1970-talet ligger myndigheterna »rätt i tiden« och deras insatser påskyndar en utveckling som redan är på gång. Men jag vågar inte tro att det var myndigheternas insatser som vände utvecklingen. Och jag tycker mig kunna konstatera att resultatet av de senaste 3-4 årens insatser har blivit en repressionsnivå i vårt land som ligger högre än som är nödvändigt för att understryka narkotikamissbrukets förkastlighet.

Ekonomisk brottslighet

Under merkantilismens glansdagar försökte statsmakterna på olika sätt detaljreglera näringslivet. Resultatet blev med all säkerhet en omfattande ekonomisk brottslighet. Ju fler bestämmelser, ju fler brott mot bestämmelserna.

Liberalismens genombrott på 1800-talet, som ju innebar att man i högre utsträckning accepterade marknadsekonomiska principer och införde frihandel, näringsfrihet etc, bör därför ha medfört en minskad ekonomisk brottslighet.

När andra världskriget var slut och samlingsregeringen avgick i Sverige utbröt en mycket häftig debatt om vi skulle ha planhushållning eller marknadsekonomi. Den politiska skiljelinjen gick mellan de socialistiska partierna å ena sidan och de borgerliga å den andra. Resultatet blev typiskt svenskt: vi valde blandekonomin. Mycket marknadsekonomi och lite planhushållning.

Trettio år efter planhushållningsdebatten utbröt en kriminalpolitisk debatt om den ekonomiska brottsligheten i Sverige. Normalt är kriminalpolitiska frågor inte partiskiljande i vårt land. Man i debatten om den ekonomiska brottsligheten har de socialistiska partierna kommit att stå emot de borgerliga. Man diskuterar i kriminalpolitiska termer men frågan är om det inte är mest rättvisande att karaktärisera debatten om den ekonomiska brottsligheten som en förtäckt planhushållningsdebatt. Ytterst gäller diskussionen makten över näringslivet.

Jag har nu använt begreppet ekonomisk brottslighet så som de brottsbekämpande myndigheterna beskriver det. Ekonomisk brottslighet är då 1. straffbara handlingar som 2. kontinuerligt och systematiskt 3. företas i vinningssyfte 4. inom ramen för en legal näringsverksamhet som utgör själva grunden för handlingarna. Det centrala i definitionen är punkten 4. Den bör förstås så att det endast är näringsidkare och deras ställföreträdare eller ombud som kan begå

ekonomisk brottslighet. Någon systematisk notering om att den misstänkte är näringsidkare eller görs emellertid inte och följaktligen finns det ingen statistik över brott som motsvarar definitionen på ekonomisk brottslighet. Det förtjänar också att påpekas att om man ställer höga krav på att brottsligheten skall vara kontinuerlig och systematisk så blir resultatet att mycket få brott räknas som ekonomisk kriminalitet. De nu angivna omständigheterna gör det omöjligt att beräkna såväl antalet ekonomiska brott som begås i Sverige varje år som de värden denna brottslighet gäller. Självfallet kan man då inte heller säga något om utvecklingen över tid, utöver den inledningsvis gjorda reflektionen att ju mer man reglerar näringslivet, ju mer regleringsbrott får man. Utvecklingen under efterkrigstiden synes ha gått mot ökad reglering fram till mitten av 1970-talet. Med oljekrisen och de ekonomiska svårigheter som därefter har följt har intresset ökat för marknadsekonomiska principer och en försiktig avreglering har inletts. Som exempel kan nämnas avskaffandet av det allmänna prisstoppet våren 1983.

Men begreppet ekonomisk brottslighet används inte bara på detta snäva sätt. I den svenska debatten används det ofta också för att beteckna skatte- och bidragsfusket i vårt land. Det gäller då skatteundandragande, oriktigt utbetalda sjukförsäkringsersättningar, studiebidrag, bostadsbidrag, etc, och för lågt satta avgifter för daghemsplats o.l. Utrymmet medger inte en redovisning av hela detta område. Men något skall sägas om skattefusket i vårt land.

Stockholms LO-distrikt genomför nu en kampanj mot fiflet inom bygghantverket. Det är bra. Alla goda krafter bör gå samman för att bevara Sverige hederligt. Och det är rimligt att facket börjar på områden där man har grund att tro att förhållandena är som sämst. Bygghantverket är ett sådant område. Man kan räkna med att svartjobben inom bygghantverket har en omfattning som motsvarar ca 15 % av redovisade arbetstiden i hela bygghantverkssektorn.

Nu är det emellertid sannolikt så att bygghantverket är en ovanligt utsatt sektor. Branschen karakteriseras av en stor andel enmansbolag eller fåmansbolag som arbetar med få anställda, på skiftande arbetsplatser och med utrustning som kan köpas i vilken färg- eller järnhandel som helst. Sådana företag har myndigheterna särskilt svårt att kontrollera.

Men utvecklingen i Sverige har i varje fall fram till de allra senaste åren gått i riktning mot större enheter inom näringslivet och mot en ökad offentlig sektor. Det har inneburit mindre möjligheter till skattefusk för stora befolkningsgrupper. Butiksdöden inom detaljhandeln och bortrationaliseringen av många små jordbruk har sålunda medfört att många småföretagare med möjligheter till okontrollerbara skattefria uttag ur den egna rörelsen har ersatts av stormarknader och storjordbruk där driften omhänderhas av anställda med mycket mindre möjligheter till skattefusk. Detsamma gäller de offentligt anställda.

Kommunala dagmammor deklarerar säkert inkomster i högre utsträckning än privata. Våra stora sociala försäkringssystem – ATP, sjuk- och tandvårdsförsäkringen, etc – har verkat i samma riktning. I själva verket beräknas så mycket som ca 95 % av landets samtliga inkomster under åren 1970-1979 ha uppgivits till beskattning. Det är egentligen en förvånansvärt hög siffra.

Och när man studerar nationalräkenskaperna och jämför de uppgivna inkomsterna med konsumtion, sparande, investeringar och andra sätt att använda inkomsterna på får man uppfattningen att skatteundandragande i stort – i motsats till vad många tror – inte har ökat. Det kan som antytts mycket väl vara på det sättet att medan förhållandena har försämrats inom vissa sektorer – t ex inom bygghantverket, som människor i allmänhet ofta kommer i kontakt med och tar intryck av – så har skattefusket minskat inom andra sektorer. Resultatet har blivit en i stort sett oförändrad situation sedan början av 1970-talet. Det är viktigt att detta blir känt. Annars löper man risken att den enskilde löntagaren felaktigt tror att han är den siste hederlige i vårt land och att han är i det närmaste enfaldig när han deklarerar samtliga sina inkomster. Säger man att vi håller på att bli ett folk av fiffilare riskerar vi att det blir så.

De belopp som årligen undandras beskattning beräknas uppgå till mellan 3,8 och 5,5 % av BNP. Uttryckt i 1980 års penningvärde motsvarar det mellan 20 och 29 miljarder kr. Det är inte enkelt att beräkna vad det innebär i utebliven skatt. Enligt en beräkning skulle skatteundandragandet leda till ett skattebortfall på 13-20 miljarder kr eller 2 200-3 300 kr per vuxen svensk. Den beräkningen bygger emellertid på antagandet att samtliga inkomster redovisas. En så hög måluppfyllelse kan man i praktiken inte räkna med.

I själva verket är det en hel del som talar för att vi i stort har nått så långt som det över huvud taget är möjligt att nå. Det bör vara möjligt att komma längre inom vissa särskilt utsatta sektorer av vårt näringsliv. Bygghantverket kan vara en sådan sektor. Men på de flesta områden är det knappast möjligt att flytta fram samhällets positioner ytterligare. Budgetunderskottet gör det exempelvis osannolikt att antalet offentliganställda ökar särskilt mycket under de närmaste åren. Sociala reformer som innebär att nya yrkesgrupper i likhet med läkare och tandläkare ger service åt medborgarna samtidigt som de får sina inkomstförhållanden reglerade och kontrollerade har vi f n inte råd med. Antalet sysselsatta inom jordbruket utgör f n endast 4 % och kan knappast sjunka så mycket mer. Strukturrationaliseringen inom detaljhandeln kan förhoppningsvis inte drivas så mycket längre. Etc.

I stället uppmuntrar regeringen nu den s k Gnosjöandan som bl a innebär att den arbetslöse skall bli sin egen lyckas smed genom att starta eget. Men ett ökat inslag av småföretagsamhet i vårt näringsliv – vilket från väldigt många synpunkter är önskvärt – ökar påtagligt riskerna för skattefusk i vårt land. Detta

är ett bra exempel på ett klassiskt problem i det brottsförebyggande arbetet – de ständiga målkonflikterna. Brottsligheten blir det pris vi betalar för det sätt vi väljer att leva. Det gäller både traditionell och ekonomisk brottslighet.

LITTERATUR

BRÅ: Narkotikautvecklingen 1982, BRÅ-rapport 1982:2. Brottsutvecklingen – lägesrapport 1983, BRÅ-rapport 1983:5. Narkotikautvecklingen 1983, BRÅ-rapport 1983:6.

Hofer, Hanns von: Varför ökar beläggningen på fängelserna? Statistiska Centralbyråns promemoria 1983:10.

Hofer, Hanns von och Tham, Henrik: Stöld i Sverige 1831-1980. Ingår i »Samhällsproblem – en bok om svensk samhällsutveckling och sociala problem«, Liberförlag, Malmö, 1983.

Kühlhorn Eckart m.fl.: Den svenska våldsbrottsligheten BRÅ-rapport 1984:1.

Svensson, Bo: Ekonomisk kriminalitet, Tholin/Larsson/Gruppens förlag, Göteborg, 1983.

Adresse: Överdirektör Bo Svensson
BRÅ, Atlasmuren 1, 2 tr
S-11321 Stockholm